DVA INSTRUMENTA ANTONIUSA RÖMERA — ZNAČAJNI SPOMENICI ORGULJARSTVA U HRVATSKOJ[1]

Antonius Römer poznato je graditeljsko ime. Organolozi Austrije, Češke i Mađarske nailaze na arhivska svjedočanstva o njemu i njegovim radovima na tlu svojih zemalja. Međutim samo je u Hrvatskoj moguće vidjeti, a zahvaljujući izvršenim restauratorskim zahvatima i čuti glazbala toga vrsnoga graditelja iz sredine XVIII. stoljeća. Dvoje orgulje, u Varaždinskim Toplicama i na Trškom Vrhu kod Krapine, restaurirane su u razmaku od samo dvije godine. Svi ostali Römerovi instrumenti već su odavno pregrađeni ili zamijenjeni novijima.

Antonius Römer (1724. — Graz, 14. VII. 1779.) podrijetlom iz Brna, graditelj orgulja na Trškom Vrhu, došao je u Graz ženidbenom vezom. Godine 1750. oženio se Marijom Julijanom Knabl, udovicom Cyriaka Wernera, graditelja orgulja († 1747.). Sedam godina potom (1757.) Marija Julijana umire, a obudovjeli Antonius Römer ženi se 1758. godine s Terezijom Gottier. U drugom braku Römer je poživio do svoje smrti 1779. godine. Samo godinu dana potom (1780.) Römerova se udova vjenčala s orguljarom Karlom Matijom Schwandterom, sinom jednog češkog orguljara...[2]

Sudbina A. Römera i njegove radionice karakterističan je primjer borbe za opstanak orguljarskih radionica uopće. Naime, složenost orguljarskog zanata pretpostavlja temeljitu izobrazbu u stolarskoj i metalnoj struci. No tek s poznavanjem fizikalnih zakona, posebno akustike, i uz mnogogodišnje iskustvo u projektiranju, izradi te postavljanju orgulja, orguljar postaje majstor — umjetnik. Da bi se organizirala i ustoličila u nekoj sredini nova radionica s uhodanim narudžbama, treba mnogo spretnosti i vremena. Stoga nije čudo da se već postojeću radionicu, kada se prekine životna nit glavnog nositelja djelatnosti, pokušava održati aktivnom ženidbenim vezama unutar orguljarskih krugova.

Antonius Römer mnogo je gradio po Štajerskoj i Hrvatskoj. Danas njegovih instrumenata u Austriji više nema. Stoga je to značajniji njegov opus u Hrvatskoj, gdje je sagradio šest instrumenata.

[1] Ovo je dorađeni tekst priopćenja sa simpozija održanog u Krapini 04. 11. 1995. godine. Zahvaljujem g. Tihomilu Horvatu na podacima koji su mi omogućili doradu teksta.

[2] Interesantnu sudbinu Römerove radionice saznajemo zahvaljujući istraživanjima Ladislava Šabana koji je ove podatke pronašao u radu: Helmut FEDERHOFER, *Beiträge zur Geschichte des Orgelbaues in Steiermark - Aus Archiv u. Chronik*, 1, Graz 1951, 45.

Evo kratke kronologije njegove djelatnosti u Hrvatskoj:[3]

1761. gradi orgulje na Trškom Vrhu,
1762. gradi orgulje u Lovrečanu (Zlatar),
gradi orgulje u Osijeku (franjevačka crkva),
1765. gradi orgulje u Varaždinskim Toplicama,
1766. gradi orgulje u Krapini (Sv. Josip),
1768.? gradi pozitiv s 4 registra u Matencima.

Od šest nabrojenih instrumenata danas su sačuvana samo dva. To su orgulje u zavjetnoj crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu kod Krapine i orgulje u župnoj crkvi Sv. Martina u Varaždinskim Toplicama.

Da bismo dobili točniju predodžbu o značenju graditeljstva A. Römera za hrvatsku sredinu, treba njegove instrumente usporediti međusobno, a potom i s orguljama koje su njegovi suvremenici sagradili u Hrvatskoj. Za usporedbu su odabrane samo orgulje. Pozitivi baroknih graditelja nisu uključeni u komparativni materijal.

U hrvatskim crkvama u XVIII. stoljeću (do otprilike 1780. godine) svoje instrumente gradi niz domaćih i stranih orguljara.

Domaća su graditeljska imena Antonius Weiner iz Varaždina s radionicom u Zagrebu, Petar Nakić rodom iz okolice Šibenika s radionicom u Veneciji i franjevac Cyriak Jäger, rodom iz Njemačke, koji gradi orgulje putujući od samostana do samostana u Hrvatskoj. Iz daljnjeg uspoređivanja moramo odmah isključiti Petra Nakića jer on gradi po graditeljskim principima novomletačko-dalmatinske graditeljske škole koju je sam zasnovao. Budući da ti graditeljski principi odudaraju od principa gradnje orgulja u srednjoeuropskom krugu razumljivo je da je teže uočiti jasne sličnosti, ali i razlike. Pa ipak treba uočiti činjenicu da Nakić u svoje instrumente često ugrađuje jezičnjake (Tromboncini bassi i soprani te Trombe reali) dok jezičnjaka uglavnom nema u sačuvanim instrumentima sjeverne Hrvatske. S Römerovim instrumentima usporedit će se orgulje A. Weinera u franjevačkom samostanu u Samoboru i orgulje u Novoj Rači kod Bjelovara, koje je prema pretpostavci Ladislava Šabana sagradio Cyriak Jäger.[4]

Uz navedene orguljare iz Hrvatske, kod nas grade i mnogi strani orguljari, Römerovi suvremenici. Niz instrumenata, pozitiva i orgulja svjedoči o njihovoj djelatnosti. Budući da se ovom prigodom želi usporediti orgulje A. Römera s orguljama njegovih suvremenika, kao komparativni materijal poslužit će orgulje koje su sagradili Joannes Georgius (Ivan Juraj) Eisl iz Ljubljane (Marija Gorica), Joannes Franciscus Janechek (Ivan Franjo Janeček) iz Celja (Sela kod Siska) i Johann Hencke iz Beča (Čazma).

[3] Prema: Ladislav ŠABAN, Orguljari — Römer, u ostavštini koja se čuva u Odsjeku za povijest hrvatske glazbe, HAZU, Zagreb.

[4] Zapisnik popisa orgulja u Hrvatskoj, lokalitet Nova Rača, Državna uprava za zaštitu kulturne i spomeničke baštine.

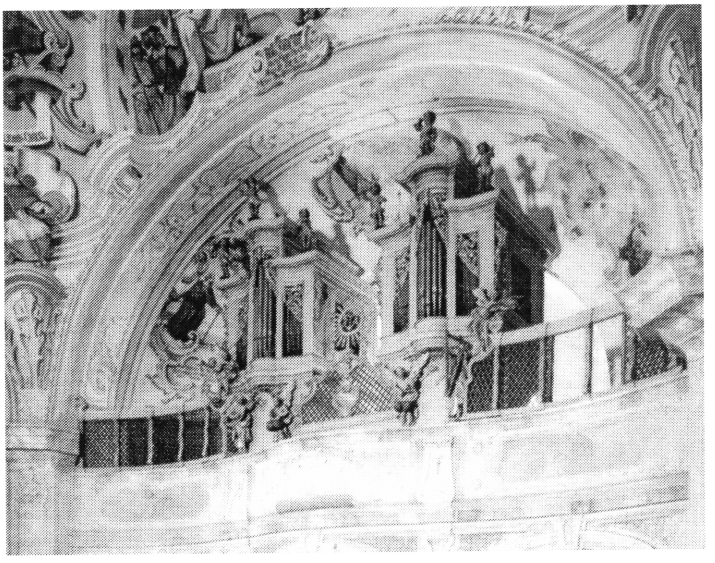

Orgulje u crkvi Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu prije restauracije

Dispozicije svih tih instrumenata su sljedeće:

A. Römer
Trški Vrh
1761.
Manual E/C-c³
Principal 8'
Octav Mayor 4'
Quint Mayor 3'
Octav Minor 2'
Quint Minor 1 1/2'
Superoctav 1'
Mixtur 2 f.
Copel 8'
Pordun 8'
Flauta 4'

A. Römer
Varaždinske Toplice
1765.
Manual E/C-c³
Copel 8'
Pordun 8'
Principal 4'
Flauta 4'
Gemshorn 4'
Quinta 3' (2 2/3')
Octav 2'
Mixtura 3 fach

Pedal E/C-a
Subbass 16'
Octavbass 8'
Fagott 16' [5]

Spojeva nema.

Pedal E/C-a
Pordunbass 16'
Principalbass 8'

Spojeva nema.

A. Weiner
Samobor (franj. samost.)
1738.
2 manuala C-c³
I. manual
Principal 4'
Copula maior
Copula minor
II. manual
Principal 8'
Flauta 8'
Bourdon 8' (Copula maior)
Gamba 8' (or. Fugara 4')
Octav 4'
Flauta 4'
Kvinta 2 2/3'
Octav 2'
Superoctav 1'
Mixtura 2 fach

Pedal C-b
Subbass 16'
Octavbass 8'
Choralbass 4'

Spojeva nema.

C. Jäger ?
Nova Rača kod Bjelovara
oko 1753.
Manual E/C-c³

Copula 8'
Principal 4'
Octava maior 2'
Octava minor 1'
Quinta maior 2 2/3'
Flauta 4'
Mixtura 2 fach

Pedal E/C-a
Subbass 16'
Octavbass 8'
Choralbass 4'
Fagot 8' [6]

Spojeva nema.

[5] Prema nalazu I. Faulenda-Heferera taj je registar napravio Georg Gotthard Steininger 1836. godine.

[6] Taj jezični registar, netipičan za sjevernu Hrvatsku sredinom XVIII. stoljeća, vjerojatno je dodao Gaetano Moscatelli 1815. godine. Dok se čvršćim dokazom ne potvrdi ta pretpostavka, treba konstatirati da je to prvi sagrađeni i sačuvani jezični registar u sjevernoj Hrvatskoj.

J. G. Eisl	**J. Hencke**	**J. F. Janechek**
Marija Gorica	**Čazma**	**Sela kod Siska**
1759.	postavljene 1767.—1777.	
2 manuala E/C-c3	**2 manuala E/C-c3**	**Manual E/C-c3**
I. manual	I. manual	
Principal 8'	Principal 4'	Copula maior 8'
Voce umana 8' [7]	Wald Fleten 8'	Principal 4'
Copula maior 8'	Bordun 8'	Flauto 4'
Portun 4'	Flauta 4'	Copula minor 4'
Copula minor 4'	Quint 3' (2 2/3)	Quint 2 2/3'
Quinta 2 2/3'	Octav 2'	Octav 2'
Superoctav 2'	Mixtur 4 fach	Quint 1 1/3'
Mixtur 2 fach (1+1/2)		Mixtura 2 fach
II. manual	II. manual	
Copula maior 8'	Principal 2	
Principal 4'	Coupel 8'	
Copula minor 4'	Flehten 4'	
Mixtur 2 fach (2+1)	Dulcisona 4'	
Pedal E/C-a	**Pedal E/C-a**	**Pedal E/C-a**
Subbass 16'	Sub Bass 16'	Subbass 16'
Octavbass 8'	Octava Bass 8'	Octavbass 8'
	Fagot 8' [8]	Choralbass 4'
Spojeva nema.	Spoj II-I	Spojeva nema.

[7] Na instrumentu piše Vox humana, no na zračnici se nalazi labijalni registar.
[8] Taj jezični registar sagradio je vjerojatno Pavao Pumpp 1837. godine.

Orgulje u Varaždinskim Toplicama

Premda su orgulje jednokratno, neponovljivo umjetničko djelo, zanimljivo je usporediti sva ta prekrasna glazbala.

Uspoređujući oba Römerova instrumenta vidljivo je da on kroz ta dva instrumenta pokazuje dva principa gradnje.

Na Trškom Vrhu sagradio je orgulje čija zvučnost počiva na 8-stopnom principalu. Principalova piramida ima kao odvojene registre sljedeće veličine: 4', 2 2/3', 2' 1 1/3' i 1'. Kruna piramide dvostruka je Mixtura. Uz principalovu piramidu orgulje još imaju Copel 8' i Pordun 8' te Flautu 4'. U pedalu postoje izvorno od Römera samo dva registra — Subbass 16' i Octavbass 8'. Čini se da je to bilo premalo pa su se Krapinci odlučili pojačati pedal s jačim jezičnjakom prilikom popravka orgulja 1836. godine.

U Varaždinskim Toplicama Römer se rukovodio graditeljskim principima prema kojima se zvučnost orgulja temelji na Pordunu 8' i Copuli 8'. Principalova piramida započinje s 4-stopnim registrom te obuhvaća kao samostalne registre još Quintu 2 2/3' i Octav 2'. Na vrhu niza trostruka je Mixtura. Od koloristićnih registara postoje Flauta 4' i Gemshorn 4'. U pedalu dovoljnu podlogu daju Pordunbass 16' i Principalbass 8'.

Različitost graditeljskih koncepcija iskazanih u oba ta instrumenta donekle otežava jednoznačnu usporedbu. No valja naglasiti da oba instrumenta izvrsno zvukom svladavaju prostore u kojima su sagrađeni. Orgulje na Trškom Vrhu zbog postojanja 8-stopnog principala kao i većeg broja samostalnih registara principalove piramide pružaju nešto više raznolikosti u izboru 8-stopne baze pri registriranju kao i nešto veće mogućnosti biranja alikvota principalova niza. Instrument u Varaždinskim Toplicama posjeduje dragocjeni Gemshorn 4' koji osvježava njegovu zvučnu raznolikost i predstavlja novinu, anticipaciju novog graditeljskog poimanja zvuka orgulja.[9]

Uspoređujući Römerove orgulje s orguljama njegovih suvremenika koji trajno djeluju u Hrvatskoj i koje treba smatrati hrvatskim graditeljima, usporedbu treba promišljati u dva pravca. Pravce određuju oba graditeljska principa koja je Römer pokazao gradeći svoja dva sačuvana instrumenta.

Orgulje na Trškom Vrhu mogu se uspoređivati s Weinerovim orguljama u Samoboru. Weinerove orgulje bitno su veće, imaju 16 registara na dva manuala i pedalu. Uspoređujući dispoziciju Römerovih orgulja na Trškom Vrhu s dispozicijom registara II. manuala Weinerovih orgulja uočljivo je da se zvučnost u oba slučaja temelji na 8-stopnom principalu. Na njega se nadovezuju registri principalova niza. Tu podudarnost u principu gradnje svakako treba pripisati orguljarskoj tradiciji koja tada dominira u Grazu. Kako je Römer graditelj s domicilom u Grazu, a A. Weiner izučio je zanat u tome gradu, isti graditeljski princip nije rezultat slučajnosti!

Instrument u Varaždinskim Toplicama moguće je usporediti s onim u Novoj Rači kod Bjelovara. Povezuje ih nepostojanje 8-stopnog principala. Iako je Jägerov instrument po broju registara u manualu manji (po broju manubrija za jedan, a zbog trostruke miksture kod Römera i za dva!) uočljiva je razlika koja se iskazuje u postojanju samostalnog alikvotnog registra Octava minor 1'. Pedal Jägerova instrumenta bogatiji je za Choralbass 4'.

Usporedba Römerovih instrumenata s radovima stranih graditelja u Hrvatskoj također slijedi princip podudarnosti graditeljskih počela.

Orgulje na Trškom Vrhu moguće je usporediti s orguljama u Mariji Gorici koje je sagradio ljubljanski orguljar J. G. Eisl, rođen u Salzburgu. Zvučnost prvog manuala Eislovog instrumenta počiva na 8-stopnom principalu, na koji se nadovezuju registri principalova niza. Neobična je odsutnost registra Octav 4'. Vezu prema višim alikvotima čini Pordun 4'. Alikvotni niz se potom nastavlja Quintom 2 2/3', Superoctavom 2' i dvostrukom miksturom (2'+1'). Neobičnost je Eislove dispozicije registar Voce umana 8' u I. manualu.

Römerove orgulje u Varaždinskim Toplicama mogu se uspoređivati s orguljama u Selima kod Siska i u Čazmi.

Od ta dva instrumenta brojem manuala i registara Römerovom je sličniji Janečekov instrument u Selima kod Siska. Vidljivo je da Janeček, koji je u Celje došao iz Češke, zvučnost manuala temelji na registru Copula maior 8'. Prin-

[9] Prema iskazu g. Tihomila Horvata.

cipalova piramida započinje s Principalom 4' i nastavlja s alikvotima 2 2/3', 2', 1 1/3' te s dvostrukom miksturom na kraju niza.

Uspoređujući dispoziciju Römerovog instrumenta s dispozicijom orgulja u Čazmi koje je sagradio bečki orguljar J. Hencke, vidljivo je da dispozicija Henckeova instrumenta po broju registara nije bitno veća (prvotno je bila 13 registara i samo je za jedan registar veća od Römerove na Trškom Vrhu), ali je raspoređena na dva manuala i pedalu. Zvučnost I. manuala temelji se na Bordunu 8' dok principalov niz započinje s Principalom 4' i od samostalno građenih alikvota ima Quint 2 2/3' i Octav 2' dok su viši alikvoti objedinjeni četverostrukom miksturom. U pedalu dva registra (16' i 8') čini se nisu bila dovoljna (slično kao i na Trškom Vrhu!) pa je u skladu s ukusom XIX. stoljeća, 1837. godine dodan jezični registar.

Sretna je okolnost što su u Hrvatskoj sačuvana, a do danas i restaurirana, dva instrumenta Antoniusa Römera različitih graditeljskih principa. Nakon svih komparacija Römerovih orgulja s izabranim primjerima glazbala stranih i domaćih graditelja u Hrvatskoj, može se reći da su Römerove orgulje primjer manjih orgulja s 10, odnosno 12 registara na jednom manualu i pedalu, kakav se uobičajeno gradi na prostoru Habsburške monarhije sredinom XVIII. stoljeća.

Orgulje na Trškom Vrhu građene su na principima barokne tradicije graditeljstva prema kojoj je temelj zvučnosti instrumenta 8-stopni principal i vrlo raščlanjena principalova piramida. Po koncepciji su slične orguljama domaćih graditelja Weinera i Jägera (ovog potonjeg samo s obzirom na raščlambu principalova niza — 4', 2 2/3', 2', 1'). Od instrumenata stranih graditelja u taj način graditeljskog mišljenja pripadaju orgulje Eisla i Janecheka.

Novinu u graditeljstvu predstavljaju orgulje u Varaždinskim Toplicama. Princip prema kojem temelj zvučnosti čine registri Pordun 8' i Copel 8' a posebice smanjenje broja samostalnih registara principalove piramide i povećanje elemenata u miksturi (3×) pokazuju novi duh koji teži napuštanju baroknih tradicija graditeljstva. Samo dvije godine nakon orgulja u Varaždinskim Toplicama bit će u Čazmi postavljene orgulje J. Henckea. Takvim slijedom događanja može se zaključiti da je, prema trenutnim organološkim spoznajama, Römer prvi u Hrvatsku donio nagovještaj novih tendencija koje će kulminirati u našoj domovini sredinom XIX. stoljeća u djelima domaćih graditelja Paula (Pavla) Pumppa, Ignatza Pettera i djelimice Georga Gottharda Steiningera.

Graditeljski principi kojih se drži Antonius Römer važeći su principi graditeljstva baroknih orgulja, prije svega u Grazu, ali uz napomenu da poznaje i nove graditeljske tendencije koje su raširene habsburškim geopolitičkim i kulturnim prostorom početkom druge polovine XVIII. stoljeća. Sličnost njegovih orgulja na Trškom Vrhu s Weinerovim orguljama u Samoboru i Eislovim orguljama u Mariji Gorici te sličnost instrumenta u Varaždinskim Toplicama s Jägerovim u Novoj Rači kod Bjelovara, Janechekovim u Selima kod Siska i Henckeovim u Čazmi povezuju orguljarsku baštinu u Hrvatskoj s graditeljskim sredinama i tekovinama Salzburga, Ljubljane, Beča, Graza, Brna. Spona je između tih sredina i Hrvatske Antonius Römer, graditelj koji je svoje umijeće otvorio i novim tendencijama.

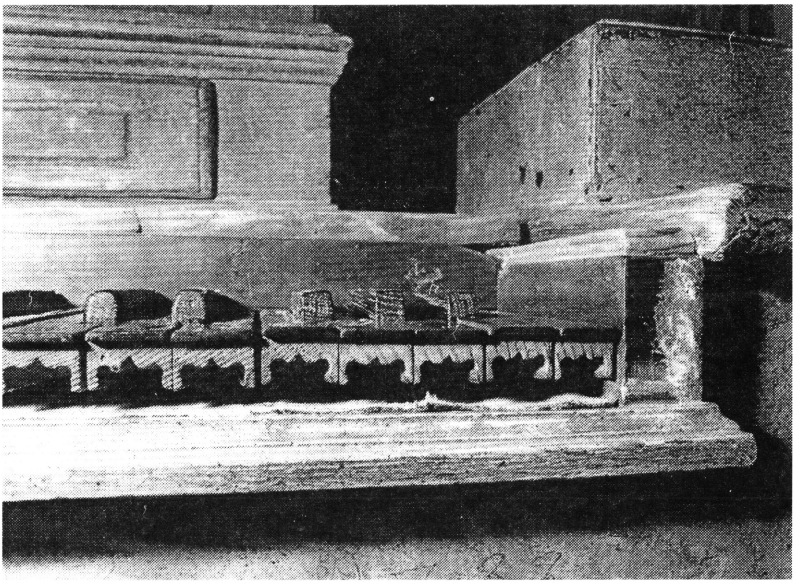

Čelo tipaka manuala orgulja na Trškom Vrhu

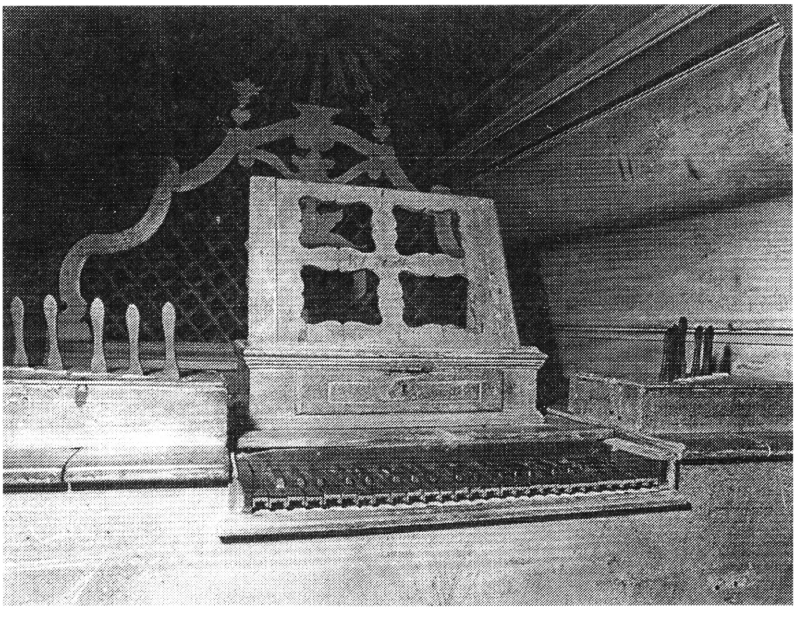

Manual i manubrij orgulja na Trškom Vrhu

Tihomil Horvat, pomoćnik Wolfganga Juliusa Brauna pri restauraciji orgulja u Varaždinskim Toplicama o Römerovoj otvorenosti raznim utjecajima piše: »Ne smijemo se zavaravati mišlju da su tako velika imena orguljarstva težila isključivo jednom, čistom i strogom graditeljskom principu jedne određene graditeljske škole (koji je, uzgred budi rečeno, u duljem vremenskom periodu mijenjanja i shvaćanja glazbe općenito, pokazivao i svoje, često ne male nedostatke), nego su u radovima svojih suvremenika konkurenata i u radovima ranijih predstavnika drugih orguljarskih škola vidjeli obogaćenje svojega orguljarstva onim tehničkim, akustičkim i općenito umjetničkim orguljarskim rješenjima, u svijetu orguljarstva onoga vremena respektabilnima i dakako, rješenjima koja su pratila glazbena i opće-kulturna zbivanja razdoblja i podneblja u kojem su majstori živjeli i djelovali. Nisu to bili čudaci začahureni u svoj 'graditeljski svijet', okovani 'graditeljskim principom', nego dapače, ljudi otvoreni promjenama, ograničeni samo sposobnošću svojih pomoćnika i prilika u kojima su živjeli.

Oni orguljari koji su teškom mukom tek dotaknuli jedan graditeljski princip ne mogavši ga često niti definirati, ostali su manje poznati u velikoj knjizi svjetskog orguljarstva. Tek majstori poput Antoniusa Römera bili su kadri jedan graditeljski princip razvijati, nadograđivati, modificirati, a u nekim dijelovima čak i iz temelja mijenjati, osobito u prijelaznim razdobljima umjetnosti — težeći tako svom orguljskom idealu, prateći tako sva glazbeno-kulturna i društveno-povijesna zbivanja svoga vremena.«[10]

Vrijednost oba instrumenta Antoniusa Römera iznimno je velika jer su jedini sačuvani instrumenti toga graditelja. S restauratorskim zahvatima koje su izvršili u Varaždinskim Toplicama W. J. Braun 1993., a na Trškom Vrhu Ivan Faulend-Heferer 1995. godine, organološka i opća kulturološka vrijednost oba glazbala za Hrvatsku je postala neprocjenjiva.

Summary

TWO INSTRUMENTS BY ANTONIUS RÖMER — OUTSTANDING MONUMENTS OF THE ORGANBUILDING IN CROATIA

Antonius Römer (Brno, 1724 — Graz, 1779) errected six instruments in Croatia. The organ in the votive church Majka Božja Jeruzalemska (Mother of God from Jerusalem) on Trški Vrh near Krapina (1762) and the one in the parish church of St. Martin in Varaždinske Toplice (1765) are nowadays his only preserved instruments.

Comparing the disposition of Römer's organs with those of other Croatian organ builders (Antonius Weiner, Cyriak Jäger) and of foreigners who built in Croatia (Joannes Georgius Eisl from Ljubljana/Salzburg, Johann Hencke from Vienna, Joannes Franciscus

[10] Iz privatnog pisma od 10. do 14. ožujka 1996. godine autoru ovoga članka.

Janechek from Celje) a certan connection of building principals predominant in Salzburg, Ljubljana, Vienna, Graz, and Brno with those on Trški Vrh and Varaždinske Toplice can be traced. It is obvious that Römer knew the principles of Baroque building trade (on Trški Vrh) as well as new tendencies (in slow abandoning of Baroque principles) which were firstly brought to Croatia by Römer himself (in Varaždinske Toplice).

The value of both Römer's organs is outstanding, because they are the only preserved instruments by this master. Through the restoration realised by Wolfgang Julius Braun in Varaždinske Toplice (1993) and Ivan Faulend-Heferer on Trški Vrh (1995) the organologic and cultural value of both instruments became inestimable.

Emin ARMANO
Zagreb